

Strany občanské pravice v rakouském stranickém systému po roce 1986¹

VÍT HLOUŠEK

Definovat v rakouském kontextu strany, které by bylo možno zařadit do široké rodiny tzv. občanských stran (srov. Fiala 1997: 74–75), je úkol zdánlivě jednoduchý a je vyčerpán konstatováním, že sem patří ÖVP s křesťanskodemokratickou identitou a silnou konzervativní profilací (Murphy 1992: 301) a FPÖ s profilací liberální (Murphy 1992: 303). Ona zdánlivost tkví v posouzení pozice FPÖ. Zejména pod dojmem některých výroků dřívějšího předsedy strany Haidera totiž řada politiků, novinářů a dokonce i politologů (srov. např. Bailer – Neugebauer 1994: 357–358 a 403; Pelinka 1999a: 503–504) má sklon trivializovat pojmání FPÖ jako nacionalistické, šovinistické až fašizující strany.² Nebere přitom adekvátní ohled na odstínění různých variací programatiky této strany, profilaci řady jejích čelných kandidátů nebo dokonce na politiku, kterou představitelé této strany prosazují na spolkové či zemské úrovni.³

Těmto trivializacím trochu nahrává minulost sociálního a politického tábora, jehož je v jistém smyslu FPÖ dědičkou. Tento tzv. „třetí tábor“ se totiž postupně profiloval v průběhu 90. let 19. století až 50. let století minulého prolínáním liberálních a nacionálních prvků. (K vývoji Svobodomyšlných⁴ srov. např. Bailer – Neugebauer 1994: 358–403⁵; Fiala 1999: 54–58; Hanisch 1998: 138–144; Peter 1998; Schuster 1996: 315–318) Již tzv. Linecký program z roku 1882 (na jeho vypracování se mimochodem podílel přední rakouský liberál Engelbert Pernerstorfer, německý nacionalista Goerg Schönerer i pozdější čelný sociální demokrat Victor Adler) spojoval liberální a německo-nacionální (*völkisch*) požadavky a stanoviska. Od konce 80. let 19. století v souvislosti s otevíráním se politiky stále více masám slábla role rakouského liberalismu a pro konkretizaci stranické linie a mobilizačních strategií stran „třetího tábora“ byla využívána přednostně německo-nacionální a antisemitská rétorika. Za první rakouské republiky se na tom nezměnilo nic s tou důležitou výjimkou, že se doposud roztržštěné síly „třetího tábora“ koncentrovaly kolem Velkoněmecké národní strany a na venkově kolem *Landbundu*. K prolínání liberálních a nacionálních prvků sice do určité míry docházelo i v této etapě, ale tendence byla jednoznačně ve směru posilování míry nepřímé úměry mezi liberálním a (německo)nacionálním s tím, že se zvyšovala role nacionálních faktorů stranické identity.⁶ (Srov. Pelinka 1990: 97–103) Tento trend pokračoval i v prvních letech po založení VdU, respektive FPÖ.

V průběhu 60. let minulého století pak ideologický profil FPÖ doznal poměrně zásadní změny, důraz byl stále více kladen na liberální hodnoty, zatímco nacionalistická tematika ustupovala – i vlivem generační výměny ve vedení strany – do pozadí. (Luther 1992: 62) V éře koaliční vlády socialistů a FPÖ pak dokonce bylo možno v aktuální programatice i rétorice strany pozorovat řadu prvků sociálního liberalismu. Haiderův nástup do čela strany pak znamenal sice v mnoha směrech obrát k tradiční „dvoukolejnosti“ programatiky a volebních apelů

stran „třetího tábora“, ale neznamenal naprosto eliminaci liberálních ideologických momentů. FPÖ tedy v minulosti kolísala mezi různými variantami liberalismu a různou měrou akcentování nacionalistických motivů, nikdy však v její profilaci nepotlačila jedna složka zcela druhou. Proto je zcela legitimní zkoumat tuto stranu v kontextu liberálních stran západní Evropy.

1. Rakouský stranický systém v 90. letech 20. století: mezi kontinuitou a změnou

Rakouský politolog Wolfgang Müller rozlišil z hlediska vývoje rakouské stranické soutěže po roce 1945 čtyři základní vývojové fáze. V první fázi (1945–1949) byla stranická soutěž v Rakousku určována primárně externími faktory (zejména vyloučení skupiny voličů s nacistickou minulostí), což omezilo stranický systém na tři relevantní strany (ÖVP, SPÖ a KPÖ). Další tři fáze již rozlišil podle měnící se dynamiky stranické soutěže samotné. Druhá fáze (1949–1966) byla ve znamení vlád velké koalice a soutěže mezi ÖVP a SPÖ o postavení relativně silnější strany. I ve třetí fázi (1966–1983/1986) lze hovořit o v podstatě bipartistickém fungování stranické soutěže, ale předmětem snažení obou velkých stran bylo dosažení absolutní většiny v Národní radě. Od roku 1986 je pak možno hovořit o čtvrté vývojové fázi rakouské stranické soutěže, kdy se rakouský stranický systém přetvářel z bipartistické logiky fungování směrem k umírněnému pluralismu (a potenciálně dokonce pluralismu polarizovanému). ÖVP a SPÖ byly schopny soupeřit opět pouze o relativní většinu hlasů a jako nové faktory, které stále silněji ovlivňovaly dynamiku rakouské stranické soutěže, vystupovaly „třetí strany“ (FPÖ, Zelení, LIF). (Müller 1998: 199–201)

Tradiční struktura rakouské stranické politiky vycházela ze sociokulturního a sociopolitického rozdělení voličů mezi jednotlivé tábory (socialistický, katolický a „třetí“ – nacionálně-liberální), které byly úzce provázány s příslušnou strukturou politických a protopolitických organizací. Na vrcholu této pyramidy různých politických a/nebo socioekonomických organizací pak stála příslušná politická strana, přičemž strany socialistického a katolického tábora – ÖVP, SPÖ – tvořily páteř stranického systému a politický systém a politická kultura především vyrůstaly na pozadí vztahů těchto velkých stran navzájem a jejich vazeb na specifické sektory společnosti. Stranický systém tak byl v mnoha rysech ovlivněn specifickou společenskou strukturou rakouských táborů a politickou kulturou rakouské varianty konsociační demokracie. (Srov. např. Ulram 1990: 63–70 a zejm. 223–248)

Již od 60. let se ale začala proměňovat struktura rakouské společnosti, začaly vznikat společenské skupiny, které se vymykaly doposud převládající logice táborů a to s sebou neslo také postupné změny volebního chování Rakušanů.⁷ Jestliže v 60. a 70. letech byla těmito změnami „zasazena“ skupina voličů, která neměla jasně vyhraněnou táborovou mentalitu, v průběhu dvou následujících dekád došlo postupně k rozpadu pevné voličské podpory obou velkých táborů včetně jejich „tvrdých jader“. Chování rakouského voliče nebylo nadále určováno přednostně jeho politickou socialisací v určitém táborovém *milieu*, ale utvářelo se na základě individuálního rozhodnutí. To také znamenalo, že preference voličů vůči jednotlivým stranám nemusely být dlouhodobé povahy a že se tak otevřela cesta k větší fluktuaci (volatilitě) hlasů mezi jednotlivými volbami. (Srov. např. Lane, Ersson 1997; Luther 1992; Müller 2000: 4–13; Plasser 1988; Plasser, Ulram 2000; Gehmacher, Birk, Ogris 1988)⁸. Klesal význam tradičních sociálních sítí integrujících voliče ÖVP či SPÖ, ideologie a religiozita již

nadále nepředstavovaly základní motivy pro podporu určité koncepce stranické politiky. Vedle tradičních konfliktních linií vznikly nové, na nichž se profilovali spíše Zelení či Haiderova FPÖ než Lidovci a Sociální demokraté. (Srov. např. Inglehart 1971 a 1981; Inglehart, Flanagan 1987; Kitschelt 1994; Nautz 1998: 155–158; Pelinka 1988: 44–48; Ulram 1990: 81–87) S tím souvisela i částečná proměna socioekonomické a politické organizace zvláštního rakouského modelu sociálního partnerství a na něj vázaný způsob zastupování zájmů, jehož význam pro rakouskou ekonomiku⁹ a v důsledku toho také pro rakouskou stranickou politiku poklesl, čímž se otevřel ještě širší prostor pro stranickou soutěž na tomto poli (srov. Nowotny 1993: 3–4; Ulram 1990: 188–207).

Zejména tradičních stran – „pilířů“ druhé republiky – se rovněž dotkl fenomén, který bylo možno pozorovat nejen v Rakousku, ale v celé západní Evropě již od začátku 80. let 20. století. Důvěra v politiku a politické elity klesla a v závislosti na tom klesala i ochota rakouské veřejnosti k řadě forem politické participace. Akcelerace tohoto jevu přitom byla v přímé korelaci s krizí režimu *Proporz* a přerostla až do fenoménu jakéhosi obecného „znechucení stranami a politikou“ (*Parteien- und Politikverdrossenheit*). Tyto postoje a odpovídající protestní politické chování se přitom šířily zejména mezi mladou generací Rakušanů, která se odvracela od podpory obou velkých stran a hledala politickou alternativu buď u Zelených nebo u FPÖ (srov. Ulram 1990: 170–180 a 215–220), případně se odvracela od politiky jako takové.

Tab. 1. Zájem o politiku u rakouské mládeže v letech 1980–2000¹⁰

Zájem	1980	1986	1992	1996	1999	2000
Velmi silný	5	5	5	7	3	6
Spíše silný	18	18	19	28	15	19
Spíše slabý	39	34	42	37	33	29
Velmi slabý	20	43	17	14	22	17
Žádný	18	–	16	15	27	28

K proměnám „operačního“ politického a socioekonomického prostředí politických stran se přidružily navíc problémy generované nepružností vnitřní organizace obou hlavních stran. Rakouský politolog Wolfgang Müller identifikoval pět hlavních problémů, které mají obě tradiční strany ohledně stranické organizace: 1) klesající počet členů¹¹; 2) stagnace nebo úpadek míry participace na aktivitách strany (rostoucí pasivita straníků); 3) rozvazování vazeb mezi přidruženými organizacemi a stranami; 4) úpadek schopnosti stranické organizace komunikovat s okolím; 5) úpadek stranického tisku. (Müller 1998: 213–216)

Určité posuny nastaly od poloviny 80. let i z hlediska ideologické polarizace rakouského stranického spektra. Zatímco dosavadní trend byl spíše ve znamení stírání ideologických rozdílů mezi oběma hlavními formacemi (ÖVP, SPÖ), přičemž ideologické „tápání“ FPÖ na přelomu 70. a 80. let rovněž nezvyšovalo aktuálně míru ideologické polarizace, začala se ideologická vzdálenost mezi aktéry rakouského stranického soupeření ve druhé polovině dekády situace postupně zvětšovat. Zelení napadli z důvodů ekologické náročnosti tradiční „austrokeynesiánskou“ strategii ekonomického růstu, která patřila k základním pilířům, na nichž byl založen konsensus rakouské politiky po celou éru druhé rakouské republiky. Ještě významnějším útokem (a zároveň momentem nové ideologické polarizace) však byla ideologická výzva

FPÖ k přeměně institucionální podoby rakouského politického systému směrem k soutěživějšímu modelu, překonávajícímu mechanismy pozdního systému *Proporz* (hovořilo se dokonce v pojmech jako „třetí republika“ – srov. Schuster 1996: 318–320). S tím souviselo cílevědomé budování *image* Svobodomyšlných jako politické síly, která je v mnoha ohledech jiná, než tradiční strany. V symbolické rovině se například jednalo o dočasné vypuštění slova „strana“ z jejího názvu a cílevědomé vytváření *image* volněji profilovaného a strukturovaného hnutí nového typu („*Bürgerbewegung*“). Zelení pak paralelně (byť ne společně) s FPÖ a LIF napadali a napadají korporativní systém zprostředkování zájmů a způsob utváření politických rozhodnutí. (Srov. Müller 1998: 203–204; Müller 2000: 6–7) To vše opět napomáhá bezprostředně zvýšení míry kompetitivnosti rakouského stranického systému a nepřímo (a mnohdy zatím jen potenciálně) také jasnější a diferencovanější ideologické profilaci a sebedefinici jeho aktérů.

Jestliže již v roce 1995 politolog Anton Pelinka hovořil o „*de-austrifikaci a pozápádnění*“ Rakouska (Pelinka 1995: 278–279), měl tím na mysli, že rakouský politický život ztrácí svá dlouholetá tradiční specifika. Přestože je, myslím, na místě spíše opatrnost v předvídaní míry dlouhodobého působení tohoto trendu v oblasti proměny dlouhodobých vzorců fungování stranického systému Rakouska, dosavadní změny jednoznačně favorizují otevření se stranické soutěže větší míře reálného soupeření a naznačují proměnu specifického rakouského bipartismu přes náznaky modelu dvou a půl strany v první polovině 80. let k omezenému pluralismu co do počtu relevantních stran. Zda bude podle Sartoriho očekávání doprovázen mechanismem umírněného pluralismu, závisí také na postoji jednotlivých aktérů – relevantních rakouských politických stran. Můžeme tedy učinit několik poznámek k adaptaci rakouské praxe na tuto situaci.

2. FPÖ jako určující faktor dynamiky změny stranického systému

Hovořit v případě Svobodomyšlných o adaptaci je poněkud nepřesné. Vždyť po celou uplynulou dekádu představovala Haiderova FPÖ stranu, jejíž radikální vnitřní proměny, programatická a agitační dynamika a s tím rostoucí voličská podpora představovaly jakýsi hnací motor proměn stranického systému jako celku. S jistým zjednodušením a nadsázkou je možno říci, že ÖVP a SPÖ se v průběhu 90. let minulého století spíše pokoušely zastavit trend nárůstu podpory Svobodomyšlných, než by vyvíjely vlastní aktivní politiku

Než se pokusíme posoudit postavení a možnosti Svobodomyšlných v rámci současného rakouského stranického systému, je třeba ještě blíže prozkoumat dopady duální (národovecké a liberální) identity FPÖ a dotknout se přitom otázky, do jaké míry je tato strana systémová či antisystémová.

FPÖ se dlouhodobě dařilo akumulovat potenciál tzv. protestních voličů a v tomto smyslu také představuje stranu, která důsledně vystupovala proti zaběhnutému rakouskému modelu *Proporz* demokracie, v níž byla řada procesů řízena dohodou mezi ÖVP a SPÖ (nebo v rámci těmito stranami ovládaných institucí). Důvodem nebyla jen ideologií liberalismu motivovaná podpora více soutěživému modelu fungování politiky, ale samozřejmě také skutečnost, že FPÖ (i přes její podíl na vládní koalici v letech 1983–1987) nebyla vlastně nikdy autenticky vtažena do sofistikovaných mechanismů rakouské proporční demokracie a proto z nich také neprofito-

vala. (Srov. Luther 1992: 82–91; Nowotny 1993: 12–13) Haiderův nástup do čela strany v roce 1986 přinesl z jistého úhlu pohledu pouze (re)valorizaci těchto protestních témat v rétorice strany. FPÖ se přitom z hlediska historické tradice nechovala nijak výjimečně: zaujímání pozice protestní politické síly představuje pro strany „třetího tábora“ tradiční způsob získávání nových voličů. (Fiala 1999: 57) V tomto smyslu tedy FPÖ skutečně ztělesňovala určitý anti-systémový potenciál, který, jak se ukázalo v průběhu 90. let, měl velmi výraznou schopnost „přetahovat“ voliče tradičním stranám.

Je otázka, co tato antisystémovost v tomto konkrétním případě vlastně znamená a zda ji lze chápat jako výraz nedemokratičnosti.¹² Vlivný italský politolog Giovanni Sartori používá termín „antisystémový“ pro takové formace, které stojí v opozici vůči existujícímu režimu. Zdroje tohoto postoje mohou být podle Sartoriho odcizení nebo protest a Sartori připomíná, že míra antisystémovosti, která z těchto postojů plyne, může být velmi rozdílné intenzity. Striktně antisystémové jsou pak ty (a jediné ty) strany, které „*podlamují legitimitu režimu, vůči němuž jsou v opozici*“ (či o to svou činností usilují) a jejich opoziční postoj se týká nikoliv určité sady konkrétnějších politických otázek (*opposition on issues*), ale **principiálních záležitostí** (*opposition of principle*). Takové strany rovněž ztělesňují z hlediska ideologické profilace systému cizí ideologii (*extraneous ideology*), čímž zvyšují ideologickou vzdálenost aktérů stranického systému. (Sartori 1976: 132–134) Sartori později rozčlenil antisystémové formace na extremistické, extrémní a izolované. Extremistické strany jsou antisystémovými stranami *par excellence*, neboť požadují zásadní změnu systému. Izolované strany jsou strany, které veřejné mínění „ostrakizuje“ a konečně extrémní strany jsou strany, které se nacházejí v politické obci se širokou paletou politických postojů a jejich postoje je prostě řadí na okraj stranického spektra této politické obce. (Sartori 2001: 79–80)

Problém s antisystémovostí FPÖ pak tkví evidentně do značné míry v posouzení toho, co se vlastně v případě rakouského politického systému oním systémem míní. Obecně vzato představuje rakouský politický systém parlamentně demokratickou formu státu. Podíváme-li se na konkrétní rysy rakouského politického systému éry druhé republiky, pak vedle řady institucionálních komponentů musíme především vzít v úvahu onen zmíněný *Proporz*, který s sebou nese řadu procesuálních (a někdy také institucionálních – viz hypertrofovaná role a způsob kompozice rakouských socioprofesionálních komor) „anomálií“.

FPÖ zcela jednoznačně (jak bude ilustrováno níže) ztělesňuje v řadě politických a společenských témat „*opposition on issues*“. Složitější je to z hlediska posouzení míry, do níž představuje tato strana také principiální opozici. Její politika není totiž namířena proti zastupitelské demokracii jako takové, ale pouze proti některým specifickým rakouské varianty této demokracie, které jsou ostatně z mnoha úhlů pohledu problematické (srov. např. Pelinka 1990: 33–42; Pelinka 1999b: 219–220). Pokud FPÖ kritizuje rakouský systém *Proporz*, na jehož základě si ÖVP a SPÖ dlouhodobě rozparcelovaly prakticky veškerá místa ve státním a veřejném sektoru, nepředstavuje to samo o sobě sebemenší ohrožení parlamentní demokracie, tedy rakouského politického systému v onom širším, obecnějším pojetí.

Pokud bychom však posuzovali antisystémovost FPÖ z hlediska užšího, konkrétnějšího chápání rakouského politického systému jakožto svébytné varianty konsociační demokracie, pak FPÖ jednoznačně nese antisystémový potenciál spojený s úspěšným delegitimizačním působením proti tomuto režimu. V řadě otázek je možno chápat její postoj v rámci rakouského stranického spektra jako mezní a v tomto smyslu extrémní. Pokud si navíc uvědomíme,

že narušení tradiční sloupové kultury znamená také transformaci rakouské společnosti ve více heterogenní a z hlediska politických postojů tedy poměrně „pestrou“ společnost, vidíme, že FPÖ naplňuje kritéria pro Sartorihův typ **extrémní strany** se značným antisystémovým potenciálem. Odpověď na úvodní otázku, která se ptala po souvislosti antisystémovosti a případné antidemokratičnosti FPÖ, by tedy mohla znít asi takto: FPÖ představuje v kontextu rakouského politického systému stranu **specificky antisystémovou**, ale (přes občasné rétorické „extravagance“ některých představitelů této strany) **nikoliv formaci nedemokratickou, nebo snad dokonce antidemokratickou**. Její dualistická národně-liberální identita ji sice do určité míry predisponuje k postojům, které jsou (nejen) na rakouské politické scéně vnímány jako extrémní, ale její rétorika ani politika nevybočují z rámce konceptu reprezentativní demokracie.

K problematice „dualistické“ národně-liberální identity je možno uvést pro ilustraci postoj FPÖ v různých lidových hlasováních, která se týkají závažných a v tomto smyslu profilových témat. I v Haiderově éře hájila strana jednoznačně liberální témata. V roce 1987 například FPÖ iniciovala lidovou iniciativu namířenou proti praktikám stranického klientelismu a patronáže, v roce 1989 iniciovala další lidové hlasování za zrušení veřejnoprávního televizního monopolu.¹³ Naproti tomu o čtyři roky později stála za lidovou iniciativou s cílem omezit imigraci do Rakouska. (Müller 1998: 35–37) Ani postoj strany v referendu o vstupu do EU v roce 1994 nelze vykládat zjednodušeně jako prosté odmítnutí tohoto vstupu. Je třeba si především uvědomit, že dlouhodobě vzato (v perspektivě přelomu 80. a 90. let) byla FPÖ nejvíce ze všech rakouských stran pro vstup do ES.¹⁴

Už stranické programy VdU z let 1949 a 1954 předpokládaly politické směřování Evropy ke sjednocení a toto směřování jednoznačně podporovaly. Podobně byla tato otázka pojímána v prvním programu FPÖ z roku 1956 s tím, že evropské sjednocování by umožnilo mimo jiné Rakušanům přihlásit se k německému kulturnímu a národnímu společenství. Od roku 1964 byl cíl sjednocení Evropy obsažen přímo v preambuli stranického programu a rétorika FPÖ se orientovala na podporu přistoupení Rakouska k EHS a evropská myšlenka představovala skutečně jednu z hlavních hodnot zdůrazněných v základním programu strany. Program strany z roku 1985 přinesl v nazírání na evropské sjednocování určité posuny. Snaha strany odstranit *image* formace opírající se o občany zatížené nacistickou minulostí a působení v rámci koalice se socialisty se projevil ve značně pragmatické orientaci tohoto programového dokumentu. Podle tohoto programu byla budoucnost Evropy ve vzájemnosti jejích národů a států, sjednocená Evropa zůstávala konečným cílem. Budoucí členství Rakouska v ES bylo označeno v programu z roku 1985 za „*možné a nezbytné*“. FPÖ se ve druhé polovině 80. let s oblibou označovala za „*Europapartei*“ a zdůrazňovala, že již od roku 1959 podporuje plné zapojení Rakouska do EHS/ES. (Reiter 1993: 90–95)

V létě a na podzim 1991 začaly v rámci FPÖ první seriosní diskuse na téma dalšího vývoje ES směřem k Evropské unii. Toto směřování ES bylo přitom uvnitř strany přijímáno se značnými rozpaky. Posilování postavení Haidera uvnitř strany v letech 1991 a 1992 bylo fakticky paralelní s procesem narůstání skeptického postoje ohledně směřování ES a také ohledně podmínek, za jakých by Rakousko mělo k tomuto společenství přistoupit. V této fázi ale Haider zdůrazňoval, že v žádném případě není apriori proti vstupu Rakouska do ES, ale že se rozhodne podle toho, jak dopadnou konkrétní představní vyjednávání. Množila se však kritika „bruselského centralismu“ ze strany FPÖ a ve druhé polovině roku 1992 se

rétorika strany nesla ve znamení představy podpory evropské integrace, ale nikoliv cestou, kterou se vydalo ES. (Reiter 1993: 95–99) Teprve v průběhu roku 1993 ve straně jako celku definitivně převážilo negativní hodnocení EU, které vyústilo na sjezdu strany v roce 1994 v odmítnutí podpořit vstup Rakouska do tohoto společenství. FPÖ argumentovala pro tento postoj tím, že EU již dávno není jen společným evropským trhem (pro nějž strana vždy byla) a že rakouská vláda nesplnila dostatečně svůj úkol připravit Rakousko na vstup. V úvahu je však také vzít, že značné procento voličů FPÖ vykazovalo silné negativní postoje vůči vstupu do EU a FPÖ tak v dlouhodobé perspektivě mohla těžit z toho, že zůstala jedinou silou, reprezentující odporce vstupu.¹⁵ Zaplatila za to ale krátkodobým poklesem svého koaličního potenciálu. (Müller 1998: 27–28)

Změna postoje vůči EU ostatně byla jedním z motivů, kvůli kterým se od FPÖ odštěpilo LIF. Vnitrostranický konflikt ovšem kulminoval již od počátku 90. let minulého století a nové obrátky nabral v březnu roku 1992, kdy hlavní ideolog strany Andreas Mølzer začal používat v rámci oficiální rétoriky strany termín *Umvolkung* (viz níže), který měl silné negativní konotace z nacistické minulosti. Kritické nacionalistické rétoriky, v jejichž čele stál podnikatel a místopředseda strany Georg Mautner-Markhof, akcelerovali další vývoj, když postavili otázku tak, že buď z vedení strany odejde Mølzer nebo Mautner-Markhof. Mautner-Markhof stranu skutečně v únoru 1993 opustil. Paralelně (4. 2. 1993) se od FPÖ odštěpila skupina liberálně orientovaných poslanců Národní rady (Heide Schmidt, Friedhelm Frischenschlager, Klara Motter, Hans-Helmut Moser a Thomas Barmüller, v srpnu 1993 přešel od Svobodomyšlných k LIF další poslanec Helmut Peter) a vytvořila novou stranu LIF, na procesu jejíhož založení se podílelo i několik předních činitelů FPÖ v čele s Georgem Mautner-Markhofem. Odštěpenecká frakce byla označena ze strany FPÖ za „zrádce“, „Jidáše“ a „zaprodance“.¹⁶ Zato se jí však podařilo velmi záhy včlenit do LI a v jistém slova smyslu „vytlačit“ z této stranické internacionály Svobodomyšlné. (Srov. Bailer – Neugebauer 1994: 393–396)

Jak se vlastně této straně podařilo dosáhnout stálého růstu voličské podpory od poloviny 80. let a volebního úspěchu v roce 1999? Nebudeme se zde zabývat otázkou programatiky strany, neboť toto téma bylo již i v české politologii adekvátně zhodnoceno (viz Fiala 1999: 58–66), ale zaměříme se primárně na údaje, zkoumající rakouský volební trh 90. let, tedy v době, kdy se na tomto trhu projevil plně všechny politicko-kulturní a socioekonomické proměny, jimiž rakouská společnost prochází postupně již od 60. let minulého století.

Jedním z faktorů, které FPÖ napomohly v expansi na rakouském volebním trhu, byla generační obměna, k níž došlo na vedoucích postech strany. Staré kádry, ještě příliš živě spjaté s nejrůznějšími (německo)nacionalistickými sentimenty, byly nahrazeny novou generací politiků, která tyto sentimenty již neměla zvnitřněny jako trvalou součást své politické kultury a používala je maximálně jako vhodného instrumentu k mobilizaci některých sektorů tradičních voličů strany.¹⁷ (Plasser, Ulram 2000: 5) Mediální kvality představitelů FPÖ a Haidera samotného pak v situaci, kdy rapidně roste vliv mediální presentace politických elit na rozhodování voličů (srov. Pleschberger, Leitner 1997: 505–510), samozřejmě napomohly lepší prezentaci strany mezi stále rostoucí skupinou nerozhodnutých voličů. Populistický styl FPÖ se sklonem k přehánění, simplifikacím a soustředění se pouze na několik mediálně vděčných témat se v tomto kontextu projevil jako nesporná výhoda. Zejména Jörg Haider je politikem, který dokáže plně využít svých předností v bezprostřední komunikaci s politickými oponenty v živých *talk show* před televizními kamerami a k vytváření

událostí, které zajímají hromadné sdělovací prostředky („*media events*“).¹⁸ Navíc se FPÖ v rámci tohoto politického stylu dařilo a daří tematizovat problémy, které skutečně zajímají a polarizují rakouskou veřejnost a FPÖ tak do značné míry určuje obsah (a spoluručuje směr) významných společenských a politických diskusí a svým vyostřeným postojem napomáhá potenciálním sympatizantům k (alespoň zdánlivé) orientaci v těchto problémech. FPÖ také neustále vyvíjela a vyvíjí tlak na veřejnoprávní televizi ÖRF, aby ponechávala prostor k politickému vyjádření nejen z tohoto hlediska privilegovaným ÖVP a SPÖ, ale také ostatním stranám. Její snaha zlomit monopol veřejnoprávní ÖRF zde již byla zmíněna. (Srov. Müller 2000: 16–17)

Výsledkem této taktiky je skutečnost, že nové voliče „sbírá“ FPÖ napříč tradiční třídní strukturou a je strukturou svého elektorátu typicky „průřezová“ strana. Jestliže v roce 1979 volilo tuto stranu jenom 4% dělníků, pak tento poměr o 20 let později dosáhl 47% a FPÖ tak předstihla i tradiční stranu „modrých límečků“ SPÖ (35% dělníků volilo v roce 1999 tuto stranu). Důležité je, že FPÖ bodovala především mezi mladými dělníky, o něco méně pak mezi mladými dělnicemi, čímž je dokreslena větší obliba FPÖ u mužů, než u žen. U tzv. „bílých límečků“ (zaměstnanci v nedělnických profesích) zůstala FPÖ (22%) i v roce 1999 až třetí za SPÖ (36%) a ÖVP (23%), ale jako jediná vykazuje již od roku 1986 stabilní růst podpory v této sociálně-profesní skupině. Podobné údaje platí i při popisu změn volebního chování úředníků ve státním a veřejném sektoru. Opět pouze FPÖ v tomto sektoru vykazuje od roku 1986 stálý nárůst podpory a to i přesto, že její programatika útočí proti přebujelosti tohoto sektoru, ovládaného tradičně příznivci SPÖ a ÖVP. O to větší je podpora FPÖ mezi zaměstnanci v privátním sektoru ekonomiky. Obecně pak platí, že FPÖ získává voliče spíše mezi muži a spíše mezi mladšími voliči (FPÖ ve volbách 1999 jednoznačně zvítězila mezi voliči do 30 let věku). (Srov. Plasser, Ulram 2000: 19–36)

Tab. 2. Nárůst voličské podpory FPÖ v jednotlivých profesních skupinách¹⁹

Profesní skupina	Podíl voličů FPÖ v této skupině v roce 1983	Podíl voličů FPÖ v této skupině v roce 1999	Změna
Kvalifikovaní dělníci	2	48	+ 46
Nekvalifikovaní dělníci	4	45	+ 41
Zemědělci	4	10	+ 6
Samostatně výdělečně činní, svobodná povolání	4	33	+ 29

FPÖ si rovněž vede relativně dobře z hlediska toho, jak je vnímána veřejností (voliči) její schopnost řešit aktuální problémy země. Když se rakouský politolog Wolfgang Müller (Müller 2000: 20–43) snažil vymezit hlavní aktuální témata politické soutěže (*issue competition*) na rakouském volebním trhu přelomu tisíciletí, dospěl k tomu, že nejvýznamnější témata formulující požadavky voličů na řešení jsou spatřována v oblastech 1) nezaměstnanosti, 2) ekonomického šoku v některých odvětvích rakouské ekonomiky po vstupu země do Evropské unie, 3) ekologických problémů (Temelín, zřetelný vzrůst transitzní přepravy kamionů v posledních 15 letech), 4) imigrace (podle výzkumu z roku 1998 se 77% Rakušanů domnívá, že imigranti nepříznivě ovlivňují dostatečně svůj životní styl rakouským zvyklostem). Tyto oblasti souvisejí

s aktuálně probíhajícími sociokulturními konflikty (které nemají sice svou intenzitou povahu *cleavages*, ale s *cleavages* v rakouské společnosti úzce souvisejí), přičemž významnými jsou konflikty týkající se problematiky cizinců, otázek životního prostředí, otázky postavení žen ve společnosti a konečně otázek spjatých s evropskou integrací. Tyto sociokulturní konflikty mohou (a v praxi také jsou) vyjadřovány konvenčními i nekonvenčními metodami politické participace a jsou jako společenská a politická témata uchopována vedle tzv. nových sociálních hnutí (feministická a ekologická hnutí) také stranami jako Zelení či FPÖ. K tomu se druzí další témata, která se sice neprojevují tímto způsobem, ale představují aktuální a důležité politikum rakouské stranické scény (jž zmíněná reforma politických institucí; otázka vztahu církve, státu a společnosti; daňová politika; sociální politika).

Profilujícím momentem politické agendy FPÖ je již dlouhodobě zejména otázka imigrantů. FPÖ požaduje přísnější restrikcii imigrace do Rakouska, neboť tato imigrace podle mínění strany ohrožuje pracovní místa Rakušanů a také vytváří potenciální konflikty rozličných kultur. Na obecnější rovině reflektuje FPÖ svým postojem obavy a xenofobně orientované postoje řady Rakušanů (pojmy jako „*Überfremdung*“, „*Umvolkung*“ či „*Recht auf Heimat*“ – „přecizení“; odnárodnění; právo na vlast). Podle průzkumu před volbami 1999 toto téma zajímalo 65% rakouských voličů, kteří hodlali dát svůj hlas FPÖ, ale také 40% příznivců SPÖ a 43% sympatizantů ÖVP oceňovalo postoj Svobodomyšlných v této otázce (*IMAS-report* No. 14, září 1999, cit. podle Müller 2000: 27). Ambivalentní vztah Svobodomyšlných k EU byl již naznačen. Poté, co se Rakousko v roce 1995 stalo členem EU, nepožaduje FPÖ sice vystoupení z tohoto integračního mechanismu, ale jednoznačně podporuje takovou transformaci fungování Unie, která by opět navrátila kompetence spíše do rukou národních vlád. Navíc zaujímá FPÖ „nejtvrdší“ postoj vůči perspektivě rozšíření EU o státy střední a jihovýchodní Evropy ze všech relevantních rakouských politických stran a prosazuje fakticky politiku kladení maximálních požadavků v různých oblastech (ekologie, ochrana rakouského pracovního trhu atd.) jako podmínky přistoupení těchto států k EU. FPÖ tak může „sbírat“ hlasy voličů, kteří jsou kriticky naladěni vůči současné podobě EU.

V oblasti, dotýkající se ekonomické politiky, postupuje FPÖ dvojznačně se značnými populistickými akcenty. Ve volební kampani se stala důležitým tématem strany sociální politika, téma do té doby Svobodomyšlnými spíše přehlížené, přičemž klíčovým prvkem, který „zabodoval“ u rakouských voličů (a zejména voliček), byl návrh na zavedení tzv. *Kinderschecku*, nové formy finanční podpory v mateřství. V kontrastu s tímto opatřením požaduje FPÖ v oblasti daňové politiky radikální reformu daňové soustavy, která by zavedla rovnou daň ve výši 23%, což by ve svém důsledku poměrně radikálně snížilo sumu vybíraných daní a omezilo tedy ve svém důsledku fiskální prostředky státu. Tyto rozpory však FPÖ v kampani 1999 nijak neřešila, což se projevilo i tím, že jen málo voličů považovalo tuto stranu za nekompetentnější v oblasti spravování veřejných financí obecně.

Toto snažení FPÖ v oblasti profilových témat stranické a volební soutěže (a připomeňme, že řadu těchto témat Svobodomyšlní vlastně „vytvářejí“) se projevilo v reakcích veřejnosti. FPÖ je nahlížena jako strana, která podle představ voličů dokáže nejlépe řešit problémy boje s korupcí a neoprávněnými privilegii, zabránit plýtvání veřejnými prostředky²⁰ a řešit otázku imigrantů (viz Müller 2000: 34–35). Při výzkumech mezi skutečnými voliči Svobodomyšlných se v roce 1999 zjistila následující motivace, proč tito lidé volili právě FPÖ.

Tab. 3. Motivace voličů FPÖ ve volbách 1999²¹

Důvod	% podíl
Pouze FPÖ odhaluje nemilosrdně skandály	69
FPÖ ztělesňuje „vitr změn“	63
FPÖ se chce chovat ekonomicky a bránit zneužívání výhod „státu blahobytu“	52
FPÖ je proti imigraci cizinců	47
FPÖ bojuje proti moci stran a za více práv občanů	45
Kvůli osobnosti Jörga Haidera	40
Aby strany velké koalice dostaly „lekci“	38
FPÖ nejlépe reprezentuje můj zájem a/nebo z tradice	36

Průzkumy veřejného mínění, které zjišťují primární důvody, proč se voliči rozhodují pro danou konkrétní stranu, přináší v případě FPÖ další zajímavé výsledky. Pokud srovnáme výsledky těchto průzkumů z let 1986–1999 (viz Plasser, Ulram 2000: 37–39), zjistíme, že jednoznačně poklesla primární motivace volby kvůli charismatu osoby stranického předsedy Haidera (z 54% na 13%). Naproti tomu se skoro ztrojnásobil počet voličů, kteří jako hlavní důvod volby FPÖ uvedli nesouhlas s praxí velké koalice (na 27%). Důležitou informací, které tyto průzkumy poskytují, je skutečnost, že zhruba pětina (na 15%) vzrostl podíl voličů, jejichž hlavní motivací pro volbu FPÖ byl její negativní postoj k cizincům, což znamená, že FPÖ „bodovala“ mj. u voličů, kteří vyznávají hodnoty „nové autoritativní pravice“ a u voličů, kteří se bojí ohrožení svého pracovního umístění přílivem levnějších pracovníků ze zahraničí. Tyto dvě skupiny voličů reprezentují přitom skoro polovinu všech voličů FPÖ ve volbách 1999.

FPÖ tedy dokázala v uplynulých 15 letech maximalizovat výhody, které jí poskytovalo postavení strany důsledné a v mnohém radikální opozice. O to opatrnější však musí být při provádění vládní politiky. Převzetí vládní zodpovědnosti této straně pochopitelně v mnohém odejímá výhody, které měla jako opoziční formace. Chování Svobodomyšlných vůči veřejnosti i vůči svému koaličnímu partnerovi však naznačuje, že se Svobodomyšlní hodlají držet radikální a v podstatě v mnoha ohledech opoziční taktiky tak silně, jak je to jen v daných podmínkách možné. Ostrost kursu Svobodomyšlných v problematice Temelína je toho evidentním důkazem.

3. ÖVP v defenzivě

ÖVP postihuje obecně krize stran typu *catch-all*. Podle rakouských politologů Wenera Pleschbergera a Lukase Leitnera se tyto strany obecně musejí vyrovnávat s problémy typu klesající blízkost ke státu²², sociální vykořeněnost a desideologisace. (Pleschberger, Leitner 1997: 503–504)

Katolický tábor, který v průběhu vývoje dějin druhé rakouské republiky představoval jeden z pilířů režimu, pozvolna vlivem proměn rakouské společnosti ztrácel od 60. let minulého století tradiční rysy tábora, jeho tradičních voličů ubývalo, ztrácel atraktivitu pro nové voliče a nedokázal úspěšně čelit individualisujícím a sekularisujícím modernizačním tlakům. Přestože byla ÖVP oficiálně nekonfesionální stranou, byla její faktická vazba na katolické sociálně-morální *milieu* velmi důležitá, neboť právě v tomto prostředí se vytvářela voličská báze strany

(respektive její „tvrdé jádro“). Sekularizace tedy znamenala pro Lidovce velmi citelné ztráty. (Srov. Pelinka 1990: 117–123) Postupovala přitom relativně rychlým tempem. Jestliže v roce 1955 plně dvě třetiny voličů ÖVP v průzkumech veřejného mínění uvedly, že se pravidelně každou neděli účastní bohoslužeb, pak o 30 let později tento podíl činil již pouze 45%. O poklesu vlivu katolické církve, respektive – lépe řečeno – tradičních hodnot (vyrůstajících z a) spjatých s katolickým morálně-kulturním *milieu* svědčí i nárůst rozvodovosti. Pokles vlivu tradičních hodnot přitom nezůstal pochopitelně omezen pouze na prostředí rakouské katolické církve samotné. S erozí tradiční autority morální erodovala rovněž tradiční autorita politická. (Ulram 1990: 78–81) Paralelně se navíc ÖVP musela vyrovnávat s hlubokými proměnami podoby rakouské stranické a volební soutěže. (Srov. Hloušek 2001: 356–359)

V první polovině 80. let začal postupně slábnout vládní model, v němž převládal vliv SPÖ ať již jako jediné vládní strany nebo v koalici se Stegerovou FPÖ. Zejména po roce 1983 se začalo ukazovat, že SPÖ oslabuje a ÖVP naopak posiluje. Voliči poloviny 80. let vnímali Lidovce jako stranu, která je lépe schopna řešit aktuální ekonomické problémy (sanace rozpočtu, snižování daní, zastavení plýtvání veřejnými prostředky atd.). Na druhou stranu však Lidovci „zaostávali“ za ostatními stranami v rychlosti inkorporace ekologické tematiky jako plnohodnotné součásti svého politického programu, pochybnosti panovaly také ohledně politického stylu a osobních kvalit tehdejších špičkových politiků ÖVP. Volební kampaň v roce 1986 připravila ÖVP původně kolem ekonomické tematiky, ale průběh volební kampaně jako celku a zájem médií se orientoval na jiná témata (politický styl, osobnosti, spekulace ohledně budoucí vládní koalice). ÖVP se nepodařilo udržet svoji pozici argumentačně silné strany, což se projevilo na jejím volebním výsledku, SPÖ zůstala přes určité oslabení vítězkou voleb. (Ulram 1990: 269–277)

Postavení ÖVP ve vládě velké koalice s SPÖ v letech 1987–1999 bylo ostatně dosti problematické. Lidovci byli již na začátku slabším koaličním partnerem a jejich setrvávání ve vládě velké koalice bylo vykoupeno ztrátou schopnosti inovace a zvyšováním vnitrostranického napětí. Toto napětí dále rostlo v přímé souvislosti s průběžným poklesem voličské podpory pro ÖVP. Aby mohla ÖVP setrávat ve vládě se Sociálními demokraty, musela strana resignovat v mnoha ohledech na pokusy o více tržně orientovanou rétoriku a rovněž oslabit tradiční důraz na konzervativní morálně-kulturní postoje.²³ Strana byla v postavení, které jí nedávalo příliš prostoru k profilaci a prosazování vlastních nových politických témat.²⁴

Průběžné neúspěchy ÖVP ve volbách vyvolávaly uvnitř strany značné napětí. K tomu se družilo vědomí, že stávající stranická struktura není zcela adekvátní aktuálním potřebám. Už pod předsednictvím Josefa Tause na přelomu let 1979/1980 bylo uvažováno o „technokratické“ reformě strany, která měla posílit rozhodovací moc centrálních orgánů, odbourat zájmové svazy jako základní organizační infrastrukturu strany a nahradit ji jednotnou organizací na teritoriálním principu. Podstatnou částí reformy měla být i reforma financování činnosti strany na různých úrovních. Reformu organizačního schématu členění prosazoval i Alois Mock (předsedou strany 1979–1989), leč neúspěšně. V roce 1989 byl předsedou strany zvolen Josef Riegler a jeho úsilí o reformu strany urychlila volební porážka ÖVP v roce 1990. Riegler před volbami 1990 preferoval spíše téma „ekologicko-sociálního tržního hospodářství“ (*Öko-Soziale Marktwirtschaft*), které ovšem voliče příliš neoslovilo (už proto ne, že podobnou koncepci hájila v podstatě také SPÖ). Reforma byla připravována na velmi profesionální úrovni (ke spolupráci byli přizváni i odborníci z institutu *Managementszentrum* ze švýcarského St. Gallenu). Byly

provedeny analýzy silných a slabých stránek organizace strany, způsobu komunikace a cirkulace informací uvnitř strany i navenek, byly zkoumány potenciální skupiny cílových voličů strany atd. Výzkumy cílových kategorií voličů jednoznačně ukazovaly, že ty skupiny voličů, které jsou zařaditelné jako voliči, voliči v logice tradičních politických táborů, nejsou příliš početné a mají tendenci se ještě zmenšovat. Rovněž bylo konstatováno, že ÖVP pouze reaguje na politické okolnosti a neprovádí aktivní politiku v konkrétních tematických oblastech, což v kombinaci s nedostatky v komunikaci s voliči činí stranu málo atraktivní. Byla rovněž konstatována přílišná byrokratizace stranického aparátu. (Srov. Stirnemann 1993) V roce 1991 byl například přijat nový statut strany, ale obecně lze říci, že zejména v éře předsednictví Erharda Buseka se navržené změny dařilo prosazovat pouze pozvolna a částečně.

Složitá struktura různých organizací nedává stranickému vedení ani po změně organizačního statutu v roce 1991 neomezené možnosti korigovat případnou nespokojenost s politikou vlády a může tak představovat potenciální ohrožení současné koalice. Zejména ze strany jedné z členských organizací ÖVP – Rakouského svazu dělníků a zaměstnanců (*Österreichischer Arbeiter- und Angestelltenbund – ÖAAB*) je souhlas s odbouráváním přebujelých prvků rakouského sociálního státu do jisté míry pouze podmíněný a ještě větší nebezpečí hrozí ze strany odborové organizace úředníků Odbory veřejných služeb (*Gewerkschaft öffentlicher Dienst – GÖD*), která je sice tradičně ÖVP blízká, ale při hájení zájmů svých členů může poměrně razantně vystoupit proti některým krokům Schüsselovy vlády. (Obinger 2001: 379–380)

Neúspěchy strany v letech 1994–1995 vedly k poměrně značnému napětí i mezi jednotlivými zemskými organizacemi. V tyrolské, salcburské a vorarlberské ÖVP dokonce existovaly silné platformy, volající po odtržení od mateřské strany a založení organizace nikoliv nepodobné německé CDU s podobným modelem vztahů ke „zbytkové“ ÖVP. Díky zvolení Schüsselova vedení, které přineslo potřebnou změnu politického kursu, k této secesi ale nedošlo.

Jestliže bychom tedy mohli označit FPÖ za jakéhosi prozatímního „vítěze“ v závodech o to, která strana vyčerpá zisky z procesu proměny rakouského stranického systému, pak ÖVP by v této souvislosti byla stranou, která prozatím zřejmě nejvíce na těchto změnách trávila. Souvisí to samozřejmě i s relativně nízkou schopností adaptace strany na nové podmínky na rakouském volebním a stranickém trhu. Vedení Wolfganga Schüssela sice nastoupilo určitý modernizační kurs v otázkách jako programatika (důraz na přísnější rozpočtovou politiku a přinejmenším nezvyšování daní, podpora vstupu země do NATO atd.) a *image* strany, na výsledky však bude třeba nějaký čas počkat. Velmi bude záležet na tom, jak úspěšná bude současná vláda „modročerné“ koalice, případně kdo na koho dokáže „svést“ případné neúspěchy.

4. Závěr

Vládní koalice ÖVP-FPÖ otevřela cesty k dalším změnám, které se týkají nejen chování jednotlivých rakouských politických stran, ale také stranického systému jako celku a způsobů fungování rakouské stranické soutěže. Ambiciózní program vládní koalice zdůraznil potřebu politických inovací v oblastech jako hospodářská a sociální politika. Privatisace některých státních podniků a omezení rozsahu orgánů veřejné správy jsou cestou k omezení role státu na základní funkce. K tomu se drží snaha o zajištění pracovních míst cestou redukce mzdových nákladů, deregulací a v důsledku toho zvětšení flexibility trhu práce. Z makroekonomického

hlediska je pak možno pozorovat snahu o sanaci veřejných financí. V sociální oblasti se pak jedná zejména o program zvýšení míry adresnosti sociálních dávek a celkové zpřísnění podmínek pro uznání nároků na jejich poskytování.²⁵ Zatímco formální a institucionální podmínky pro politiku této koalice jsou vcelku příznivé, pochází největší ohrožení přímo z vlastních řad. Vládní politika v průběhu prvního roku 2001 byla skutečně nezvykle dynamická a prováděla změny v souladu s vytčeným programem vcelku bez větších problémů. (Obinger 2001: 383–386) To však neznamená, že by vše muselo jít hladce i do budoucna. Možné vnitřní problémy ÖVP s příliš odvážnou reformní politikou jsme již zmiňovali. Obě strany vládní koalice utrpěly určitou ztrátu voličské podpory a co je důležitější, události z přelomu let 2001/2002 ohledně zaujetí postoje oficiální rakouské politiky k problému jaderné elektrárny Temelín ukazují, že ani vztahy mezi koaličními partnery nejsou ideální. Podpisové referendum, které iniciovali Svobodomyšlní, lze chápat různě. Z hlediska dynamiky vztahů mezi FPÖ a ÖVP však jednoznačně představuje destabilizující prvek. Jednoznačné distancování se Schüsselovy strany od této aktivity a na druhé straně důraz, který na tuto iniciativu kladla FPÖ, vedly v lednu 2001 k poměrně vážné vládní krizi (hrozba předčasných voleb ze strany Svobodomyšlných atd.) Přestože byla tato krize zažehnána dohodou obou koaličních partnerů, která deklarovala záměr vládnout v této kombinaci až do dalších řádných parlamentních voleb, není zdaleka vyloučeno, že do budoucna by se podobná situace mohla opakovat.

Výsledek voleb 1999 a podoba sestavené koaliční vlády znamenaly přinejmenším další náznak upevnění nové podoby vzorců fungování rakouského stranického systému. Úspěch FPÖ a skutečnost, že Zelení se udrželi v Národní radě, posunuly rakouský stranický systém opět o něco blíže k trvalému zakotvení modelu skutečně kompetitivního umírněného pluralismu. Vytvoření koaliční vlády ÖVP a FPÖ v únoru 2000 zase naznačilo možnost prolomení tradičního koaličního mechanismu druhé rakouské republiky – modelu velké koalice ÖVP a SPÖ. Tato konfigurace potenciálně otevírá cesty dalším změnám, které mohou souviset s čitelnější pravo-levou profilací rakouských politických stran, k nalezení dalších inspirativních formulí mezistranické soutěže a spolupráce atd. Přesto se nedá říci, že by podoba dnešní Schüsselovy vlády byla něčím samozřejmým a že by šlo o nekomplikované partnerství. Teprve na sklonku uplynulé dekády například Svobodomyšlní oficiálně přehodnotili tradiční antiklerikalismus „třetího tábora“ ve prospěch umírněnějšího postoje (tato změna orientace se ostatně setkala s dosti významnou vnitrostranickou opozicí – srov. Müller 2000: 28–29).

Pomineme-li novost a nevyzkoušenost této vládní konstelace, je obtížnost soužití ÖVP a FPÖ v jedné koaliční vládě dána již tím, že obě formace se profilují na pravé části rakouského stranického spektra a tím musejí bojovat nejen proti Sociálním demokratům, ale také proti sobě navzájem. Navíc FPÖ prochází v mnoha směrech proměnou od protestní strany ve stranu, která nese vládní odpovědnost a tento proces vyžaduje ze strany Lidovců velmi obezřetnou taktiku. ÖVP musí balancovat mezi potřebou stabilizace kabinetu a mezi potřebou (alespoň latentního) politického soupeření s FPÖ.²⁶

Ani postavení FPÖ není zcela jednoduché. Sociální a ideologická heterogenita jejího voličstva znesnadňuje potenciálně tvorbu vládních politických programů (obrazně řečeno: strana si nemůže být nikdy jista, kterým zájmům má s ohledem na udržení voličské podpory spíše sloužit). Dále je zřejmé, že FPÖ byla většinou voličů volena jako strana změny a tito voliči budou velice pečlivě kontrolovat její chování jako součásti vládní koalice.²⁷ Politický styl, který si FPÖ za Haiderovy éry osvojila, navíc činí stranu méně odolnou vůči konjunkturálním proměnám nálad

veřejnosti. Není vůbec nepředstavitelné, že SPÖ (a samozřejmě také ÖVP) by mohly za určitých okolností představovat politické síly schopné opět získat ztracenou převahu na rakouském volebním trhu či mu dokonce „vnutit“ novou dynamiku. To by však, zejména v případě ÖVP, vyžadovalo od jejich vedení velmi podstatné vnitřní inovace a zejména aktivnější adaptaci na nové, méně stabilní a více soutěživé politické prostředí.

Tab.4. Výsledky voleb do Národní rady v letech 1979–1999 (% odevzdaných hlasů)²⁸

Strana	1979	1983	1986	1990	1994	1995	1999
SPÖ	51,0	47,6	43,1	42,8	34,9	38,1	33,2
ÖVP	41,9	43,2	41,3	32,1	27,7	28,3	26,9
FPÖ	6,1	5,0	9,7	16,6	22,5	21,9	26,9
KPÖ	1,0	0,7	0,7	0,5	0,3	0,3	0,5
Die Grünen	–	3,4	4,8	6,8	7,4	4,8	7,4
LIF	–	–	–	–	6,0	5,5	3,7

Poznámky:

1. Základní teze obsažené v tomto textu byly předneseny na konferenci *Konzervativně-liberální a křesťanské politické strany v Evropě* (Brno, 24.–25. 10. 2001). Tento text rovněž rozvíjí a doplňuje obsah autorovy studie „*ÖVP a proměny katolického tábora*“ (Hloušek 2001).
2. Jak jednostranné a emotivní mohou být reakce některých politických elit i části veřejnosti nejen v Rakousku samotném, ale i ve státech Evropské unie a dalších zemích, ukázala přesvědčivě kampaň, která byla rozpoutána na počátku roku 2000, když Wolfgang Schüssel sestavil „modro-černou“ koalici ÖVP-FPÖ. K rakouskému úhlu pohledu na tuto specifickou situaci srov. např. publicisticky orientované, ale faktograficky zajímavé a názorově bohaté práce Josefa Feldnera (2000) a Wolfganga Böhma a Otmara Lahodyského (2001), které zároveň ztělesňují dva možné rakouské postoje k této situaci. Zatímco Feldner jednoznačně odmítá být i náznakem možnost, že by snad některé prvky kritiky ze strany EU a ostatních států mohly být podloženy reálnými obavami a jeho kniha se místy mění až v nekritickou obhajobu FPÖ a Haidera samotného, Böhma a Lahodyského práce je bližší spíše pohledu SPÖ. (Obecně srov. Howard 2001)
3. Pravdou však je, že řada témat, která FPÖ ztělesňuje (a také způsoby, jimiž se zhošťuje jejich hájení), není prosta kontroverzí. Spíše symbolický význam má ambivalentní postoj rakouských pravicových stran (tedy ÖVP a FPÖ) k rakouské minulosti za druhé světové války, otázky, která byla akutní zejména v éře presidenta Kurta Waldheima. (Srov. např. Nautz 1998: 161–165; Pelinka 1990: 44–48; Uhl 2001). Nejen FPÖ, ale již původní VdU také poměrně důsledně odmítala myšlenku neutrality Rakouska, což v současnosti vyústí v jasnou obhajobu vstupu Rakouska do NATO – toto téma spíše než v zahraničí vyvolává značné kontroverze v samotném Rakousku na úrovni politické elity i veřejnosti. Velmi důležitým tématem zejména pro zahraniční pozorovatele je postoj FPÖ k problematice rakouské migrační politiky, k rozšíření EU na východ atd. V této souvislosti se však poněkud zapomíná na skutečnost, že tytéž politické cíle, které FPÖ tradičně deklarovala, naplňovaly již přinejmenším částečně praktickými kroky předchozí kabinetů Vranitzkého a Klimy, tedy vlády velké koalice SPÖ a ÖVP. Pokud jde například o postoj FPÖ k Temelínu, který je mnohdy z české strany traktován jako výraz když ne přímo xenofobie, tedy alespoň populismu, není na škodu uvést, že tato strana velmi rezolutně odmítá jadernou energii již od sklonku 70. let, což se zřetelně projevilo v kampani k referendu o osudu tehdy čerstvě dostavěné jaderné elektrárny v Zwentendorfu v roce 1978. (Srov. Müller 1998: 27) Ne vše v „kauze“ Temelín je možno tedy vysvětlit populistickým

- „honem“ za hlasy rakouských voličů (ač je tato motivace při rozhodování o konkrétních krocích na úrovni rakouských vládních i opozičních stran až příliš často zjevně dominující).
4. K překladu „*freiheitlich*“ jako „svobodomyšlný“ srov. Fiala 1999: 66 (pozn. 1).
 5. Tato práce však neúměrně zdůrazňuje souvislosti mezi Svobodomyšlnými a tématy a osobami rakouské krajní pravice, aniž by příliš zohledňovala opačné rysy stranické politiky. Stručný přehled vývoje VdU/FPÖ – tentokrát pochopitelně s opačným hodnotícím znaménkem – je možno najít na domovské stránce této strany: *History of the FPÖ: an Overview* (http://www.fpoe.at/english/history_of_the_fpoe.doc) – ověřeno ke 3. 1. 2002.
 6. Tradičnímu středoevropskému liberalismu je ostatně koketování s nacionalismem velice blízké a není to jen záležitost německy hovořícího prostředí. Stačí pouze porovnat rétoriku a programové cíle třeba českých liberálních politických formací 19. století, aby byla tato historická symbióza zřejmá. K pochopení splynutí liberální a (německo)nacionální tematiky v rakouském „třetím táboře“ je klíčové porozumět defenzivní situaci předlitavského liberalismu v posledních desetiletích monarchie, politikům a sociálním konfliktům období mezi světovými válkami a pak také situaci, v níž se nacházela řada příslušníků tohoto tábora ve 40. letech minulého století a v níž se také formovala postupně FPÖ. Na probírání těchto témat však tato studie neposkytuje dostatečný prostor. Stejně tak zde není možno řešit zajímavou otázku, nakolik se LIF (které vzniklo v roce 1993 kolem disidentské skupiny poslanců z FPÖ) svou profilací a politickým stylem vymyká tomuto tradičnímu dualismu „třetího tábora“, respektive, zda je možno ještě tuto stranu interpretovat v kontextu „třetího tábora“ nebo zda je nutné vyjít spíše z perspektivy „postmaterialistické“ koncepce politiky.
 7. Známý rakouský politolog Anton Pelinka dokonce o Rakousku od 60. let 20. století hovořil jako o „pátém Rakousku“. Prvním Rakouskem je v tomto pojetí Habsburská monarchie, druhým první rakouská republika, třetím období Dolfusova a Schuschniggova režimu a nacistické okupace a konečně čtvrtým Rakousko Rakousko éry *Proporz*. Jako hlavní přelom mezi čtvrtým a pátým Rakouskem označil Pelinka právě rozpad tradiční společensko-politické táborové mentality. (Pelinka 1990: 13–19) K politické kultuře 60. a 70. let 20. století srov. Ulram 1990: 209–213.
 8. K základním strukturálním proměnám rakouské společnosti po druhé světové válce srov. např. Bodzenta 1980: 162–171. K trendům volebního chování Rakušanů srov. *Trends im Wahlverhalten 1990–1999* (<http://www.sora.at/elections/wahlen/trends.html>) – ověřeno k 18. 1. 2002; Ulram 1990: 73–76.
 9. Ekonomika a intermediární systém druhé republiky je charakteristický vysokou měrou korporativismu. (V mezinárodním srovnání viz např. Crepez 1992)
 10. Údaje jsou v procentech. Zdroj: FESSEL-GfK 2001: 4. Podle výzkumu z roku 2000 se pouze 9% Rakušanů ve věku 14–24 let hodlá v budoucnu angažovat v politickém životě a pouze 17% z těch, kteří se angažovat hodlají, počítá se zapojením do organizace některé z politických stran nebo jejich mládežnické organizace. Jak ukazují dlouhodobé výzkumy, pocit znechucení politickými stranami je mezi rakouskou mládeží dlouhodobě silný již od konce 70. let. (FESSEL-GfK 2001: 9–12)
 11. Přitom ještě začátkem 90. let 20. století bylo možno Rakousko zařadit do skupiny zemí, kde dlouhodobý trend vývoje členské základny byl spíše ve znamení početního růstu. ÖVP dosáhla vrcholu v 70. letech, ale v případě SPÖ i FPÖ pokračoval početní nárůst členské základny (při vědomí specifík rakouského stranického členství, které zpravidla nemusí být vázáno přímo na politickou stranu, ale na přidružené organizace – srov. Hloušek 2001: 363 – pozn. 35) i v průběhu 80. let. (Srov. Selle, Svasand 1991)
 12. Ostatně, řada rakouských sociálních vědců kritizuje podobně ostře a v některých ohledech z podobných pozic jako politické špičky FPÖ stav současné rakouské politiky a společnosti, aniž by to nutně znamenalo, že jsou stoupenci této strany. Vedle kritiky modelu specifické rakouské stranické konfigurace nabízejí další významné faktory, které mnohdy s politickým stylem stran „proporční éry“ velmi úzce souvisejí – například deficity institucí občanské společnosti jakožto sféry jednání autonomního na státu (srov. Brix 1998; Pelinka 1990: 24–32) zhruba ve smyslu „zprostředkujících institucí“ Michaela Novaka (Novak 1992).
 13. Otázek kolem budoucnosti veřejnoprávní rozhlasové a televizní společnosti ÖRF je více. Vedle snahy umožnit i na území Rakouska zakládat soukromé televizní vysílací společnosti, která je úspěšně „odrážena“ mj. i argumenty poukazujícími na faktickou existenci konkurence ze strany německých

- televizních kanálů, je to také snaha odstranit nebo omezit politickou kontrolu volby dozorčích a kontrolních orgánů ÖRF. V červenci 2001 byl přijat nový zákon, upravující nominace do těchto orgánů. Na jeho základě vzniklo Kuratorium (*Stiftungsrat*) ÖRF. Z jeho 35 členů je 6 voleno parlamentem, 6 zvláštní radou složenou ze zástupců veřejnosti, po devíti členech delegují zemské vlády a spolková vláda a konečně zbylých pět členů delegují sami zaměstnanci ÖRF. Toto Kuratorium pak volí Generálního intendanta (*Generalintendant*). Změna oproti stávající praxi je tak spíše kosmetická, většina míst v Kuratoriu je nadále obsazována politickými institucemi. Viz *Stiftungsrat* (<http://kundendienst.orf.at/fakten/gremien/stiftung.html>) – ověřeno k 18. 1. 2002.
14. Ostatně, záporný postoj k dnešní podobě EU přece neindikuje sám o sobě příklon jeho zastánců k politickému extremismu. A dodnes platí, že se FPÖ v Rakousku otevřeně a zcela nedvojsmyslně vyslovuje pro vstup Rakouska do NATO a tak porušení tradiční rakouské neutrality (i když historicky vzato do značné míry zvětšou nručené, později však vesměs vnímané jako svébytná pozitivní danost či dokonce hodnota). Zajímavým aspektem ambivalence postojů FPÖ k evropské unii je i skutečnost, že v rámci Evropského parlamentu nenáleží její poslanci k žádné z existujících parlamentních frakcí. Tato izolace je však způsobena mimo jiné i tím, že FPÖ je stále vnímána jako extrémistická formace. (Pelinka 1999b: 223–224) Z Liberální internacionály (LI) vystoupila po vzniku LIF v červenci 1993, ovšem v době, kdy hrozilo na zasedání LI v Tallinu reálné vyloučení Svobodomyšlných z LI a strana tak vlastně pouze zvolila „hrdější“ formu rozluky s LI. Tlak za strany LI proti Haiderově vedení FPÖ byl velmi zřetelný již od jeho zvolení do čela strany. (Srov. Bailer – Neugebauer 1994: 391–393)
 15. Zelení byli sice také proti vstupu z důvodů obav o míru ochrany životního prostředí, ale akceptovali kladný výsledek referenda jako výraz přímé vůle občanů, nakonec se jejich protievropská politika obrátila o 180 stupňů a Zelení se stali v otázce prohlubování evropské integrace entuziastičtější než ostatní strany.
 16. Politici FPÖ a jí blízká média používala i ostřejších výrazů: „pátá kolona starých stran“ (*Altparteien* – míněny ÖVP a SPÖ), „klub mrtvých politiků“, „duchovní zatmění“, „sviňárna“ atd.
 17. Ostatně, například tradiční důraz třetího tábora spíše na německou než rakouskou identitu přestal odpovídat postojům rakouské veřejnosti. V roce 1956, když vznikla FPÖ, pouze 49% Rakušanů tvrdilo, že Rakušané jsou národ, zatímco 47% občanů Rakouska bylo opačného názoru. V 60. letech sice podíl občanů, kteří definovali Rakušany jako národ, přímo nerostl, ale neustále vzrůstal podíl lidí, kteří se domnívali, že se Rakušané jako národ brzy začnou cítit. Adekvátně tomu klesal podíl občanů, kteří se domnívali, že Rakušané prostě národem nejsou. Od poloviny 80. let ukazují průzkumy veřejného mínění, že podíl Rakušanů, kteří považují Rakušany za národ, se pohybuje okolo 80%, zatímco podíl občanů, kteří tvrdí, že Rakušané národem nejsou, osciluje kolem 5%. Zajímavé je, že ještě v roce 2001 12% respondentů odpovídalo při těchto průzkumech tak, že se „Rakušané začnou brzy jako národ cítit.“ Viz FESSEL-GfK (2001): *Österreichbewusstsein* (<http://www.gfk.at/servece/download/files/DATA/Tabelle.doc>) – ověřeno k 18. 1. 2002.
 18. Ale podobné kvality má třeba i první předsdkyně LIF Heide Schmidt či současný předseda Zelených Alexander van der Bellen (oficiální titul této stranické funkce u Zelených i LIF je *Bundessprecher*).
 19. Zpracováno podle Müller 2000: 11 (tabulka 5).
 20. *Image* Svobodomyšlných jako strany „dobrých hospodářů“ nepoškodila zásadně ani „aféra Rosenstingl“. Poškodila však částečně do té doby bezvadnou a cíleně budovanou pověst FPÖ jako strany, v níž se sdružují pouze čestní a bezúhonně jednající lidé. Šlo o to, že poslanec Peter Rosenstingl poškodil finančně domovskou zemskou stranickou organizaci FPÖ v Dolních Rakousích, když vzal ze stranické pokladny peníze k pokrytí svých soukromých dluhů. Uprchnul do Brazílie, odkud byl těsně před volbami 1999 donucen vrátit se do Rakouska. FPÖ se však rychlým vyloučením Rosenstingla ze strany a následnou mediální prezentací aféry podařilo minimalizovat potenciální „škody“.
 21. Upraveno podle Müller 2000: 40 (tabulka 12). Čísla označují procentní podíl ze všech voličů strany, kteří označili danou kategorii jako důvod volby Svobodomyšlných.
 22. Tento postulat ale odporuje empiricky odvozenému konceptu transformace *catch-all* stran na strany kartelu, který vypracovali Richard Katz a Peter Mair (Katz, Mair 1995: 15 an.), kdy právě privilegovaný

- přístup ke státním zdrojům podpory tvoří náhradu za ztrátu vnějších zdrojů (početná členská základna, adekvátní sociokulturní *milieu* atd.). V rakouském kontextu je možno uchopit tento problém tak, že dochází k postupné změně konkrétních podob vztahů mezi státem a politickými stranami v souvislosti s tím, jak se odbourávají residua *Proporz* a vytvářejí se vazby nové, které jsou bližší typům vazeb v ostatních státech západní Evropy. Celkově vzato to tedy nemusí znamenat, že se „blížkost“ státu a politických stran v Rakousku nutně automaticky sníží, ale spíše, že získá poněkud jiné podoby.
23. Pozice ÖVP byla v tomto směru ztížena ještě tou skutečností, že SPÖ nabrala již v letech 1985–1986 částečný obrat směrem ke středu stranického spektra (srov. Kitschelt 1994) a Mockova ÖVP nebyla v této fázi schopna dostatečně účinně tomuto nepřímému ohrožení vlastních ideologických pozic čelit. Rovněž pozdější Busekovo (předseda strany 1991–1995) odmítání perspektivy jakékoliv formy spolupráce s FPÖ prostor pro aktivní politiku usilující o zvrácení těchto trendů spíše omezovalo než rozšiřovalo.
 24. Předčasné volby v roce 1995 je možné do jisté míry chápat také jako důsledek snahy Lidovců prolomit tuto strategicky velmi nevýhodnou pozici jak vůči Sociálním demokratům, tak vůči Svobodomyšlným. (Pelinka 1999b:224)
 25. Viz *Österreich neu regieren. Das Regierungsprogramm* (<http://www.austria.gv.at>) – ověřeno k 24. 1. 2002.
 26. Svobodomyšlní používají v souvislosti s tématy, na kterých se přednostně profilují, poměrně tvrdou rétoriku vzhledem ke svému koaličnímu partnerovi. Nejzřetelnějším příkladem je postoj k navrhovanému referendu ohledně Temelína, kdy někteří čelní představitelé strany spojují otázku podoby, míry závaznosti a konsekvencí tohoto referenda implicitně s otázkou setrvání ve vládě. Lidovci přitom jednoznačně tento požadavek odmítli a petici za vypsání referenda označili za petiční akci „jedné strany“ a za kontraproduktivní počín. Na tomto příkladě lze dokumentovat, že ani vládní performance Svobodomyšlné nezbavila zcela opoziční rétoriky a opozičních postojů. Někteří čelní představitelé strany (generální tajemník Karl Schweitzer) ale perspektivu rozpadu vládní koalice kvůli problému referenda od začátku odmítali.
 27. Pokud bychom porovnali jako určitý indikátor hodnocení vládní performance FPÖ přesuny voličů ve Vídni mezi volbami do Národní rady 1999 a komunálními volbami 2001, zjistíme, že FPÖ ztratila v konečném důsledku více než čtvrtinu hlasů. Skutečnost, že 58.000 (29%) původních voličů této strany nešlo volit vůbec, lze částečně vysvětlit tradičně nižší účastí v komunálních volbách, přesto však je tento podíl téměř dvojnásobný oproti průměru ostatních stran. Signifikantní však je, že strana ztratila 39.000 hlasů (19%) původních voličů ve prospěch SPÖ. Opačným směrem od SPÖ k FPÖ přešlo pouze 14.000 voličů. Na úkor Lidovců získala však v roce 2001 FPÖ 15.000 voličů. Viz SORA (2001): *Wählerstromanalyse Nationalratswahl 1999 – Gemeinderatswahl 2001* (http://www.sora.at/elections/wahlen/wsa2001_it-wien2.html) – ověřeno k 18. 1. 2002.
 28. Zdroj: Pelinka 1999a: 503; *Ergebnis der Nationalratswahl* (<http://www.austria.gv.at>) – ověřeno k 18. 1. 2002. U Zelených udává údaj pro léta 1983–1990 součet hlasů pro ALÖ a VGÖ. V roce 1999 porazila FPÖ Lidovce pouze o 415 hlasů.

Seznam používaných zkratk politikých stran

- ALÖ – *Alternative Liste Österreichs* – Alternativní kandidátka Rakouska
- KPÖ – *Kommunistische Partei Österreichs* – Komunistická strana Rakouska
- FPÖ – *Freiheitliche Partei Österreichs* – Svobodomyšlná strana Rakouska
- LIF – *Liberales Forum* – Liberální fórum
- ÖVP – *Österreichische Volkspartei* – Rakouská lidová strana
- SPÖ – *Sozialdemokratische Partei Österreichs* – Sociálně demokratická strana Rakouska
- VGÖ – *Vereinte Grüne Österreichs* – Spolčení zelení Rakouska

Vybraná literatura:

Pozn: Pokud není uvedeno jinak, jsou všechny internetové adresy v seznamu literatury platné ke 31. 1. 2002.

- BAILER, Brigitte; NEUGEBAUER, Wolfgang (1994): *Die FPÖ: Vom Liberalismus zum Rechtsextremismus*. In: Handbuch des österreichischen Rechtsextremismus. Wien – Hemberg bei Wien: Stiftung Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes & Wiener Verlag, s. 357–494.
- BODZENTA, Erich (1980): *Änderungen der österreichischen Sozialstruktur in der Ersten und der Zweiten Republik*. In: Zöllner, Erich (ed.): Österreichs Sozialstrukturen in historischer Sicht (Schriften des Institutes für Österreichkunde: 36). Wien: Österreichischer Bundesverlag, s. 155–172.
- BÖHM, Wolfgang; LAHODYNSKY Otmar (2001): *Der Österreich-Komplex. Ein Land im Selbstzweifel*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag.
- BRIX, Emil (1998): *Verspätungen und Sonderformen der österreichischen Zivilgesellschaft*. In: Brix, Emil (Hrsg.): Civil Society in Österreich. Wien: Passagen Verlag, s. 121–128.
- CREPAZ, Markus M. L. (1992): *Corporatism in Decline?* Comparative Political Studies, roč. 25, č. 2, s. 139–169 (elektronická verze <http://www.search.epnet.com>).
- DAALDER, Hans (1974): *The Consociational Democracy Theme*. World Politics, roč. 26, č. 4, s. 604–621 (elektronická verze <http://www.jstor.org>).
- FELDNER, Josef (2000): *Freispruch für Österreich*. Graz-Stuttgart: Leopold Stocker Verlag.
- FESSEL-Gfk (2001): *Jugend und Politik 1980–2000* (<http://www.gfk.at/service/download/files/PRES/Jugend%20+%20Politik%201980-2000.doc>) – ověřeno k 18. 1. 2002.
- FIALA, Petr (1997): *Identita křesťanských politických stran. Proměny ideově-politické a strukturální pozice evropské křesťanské demokracie*. In: Fiala, Petr (ed.): Křesťanské alternativy v politice. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 71–92.
- FIALA, Petr (1996a): *Křesťanské politické strany v západní Evropě. Teoretické a metodologické přístupy k analýze křesťansko-demokratických stran*. Politologický časopis, roč. 3, č. 1, s. 30–37.
- FIALA, Petr (1996b): *Křesťanští demokraté a změny v politickém systému Rakouska*. Proglas, roč. 7, č. 1, s. 37–43.
- FIALA, Petr (1999): *Svobodomyslná strana Rakouska (FPÖ)*. In: Dančák, Břetislav; Fiala, Petr (eds.): Nacionalistické politické strany v Evropě. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy university, s. 53–70.
- FIALA, Petr; STRMISKA, Maxmilián (1998): *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal.
- GEHMACHER, Ernst; BIRK, Franz; OGRIS, Günther (1988): *1986: Das Wahljahr der Überraschungen – Aus dem Blickpunkt der Wahlverhaltenstheorie*. In: Pelinka, Plasser (1988), s. 103–126.
- HANISCH, Ernst (1998): *Auf der Suche nach der Staatsbürgergesellschaft. Österreichische Geschichte im 20. Jahrhundert*. In: Brix, Emil (Hrsg.): Civil Society in Österreich. Wien: Passagen Verlag, s. 129–148.
- HLOUŠEK, Vít (2001): *ÖVP a proměny katolického tábora*. Politologický časopis, roč. VIII, č. 4, s. 348–368.
- HOWARD, Marc Morjé (2001): *Can populism be suppressed in a democracy? Austria, Germany and the European union*. East European Politics and Societies, roč. 14, č. 2, s. 18–32.
- INGLEHART, Ronald (1981): *Post-Materialism in an Environment of Insecurity*. The American Political Science Review, roč. 75, č. 4, s. 880–900 (elektronická verze <http://www.jstor.org>).
- INGLEHART, Ronald (1971): *The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies*. The American Political Science Review, roč. 65, č. 4, s. 991–1017 (elektronická verze <http://www.jstor.org>).
- INGLEHART, Ronald; FLANAGAN, Scott C. (1987): *Value Change in Industrial Societies*. The American Political Science Review, roč. 81, č. 4, s. 1289–1319 (elektronická verze <http://www.jstor.org>).
- KATZ, Richard S.; MAIR, Peter (1995): *Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party*. Party Politics, roč. 1, č. 1, s. 5–28.
- KITSCHELT, Herbert (1994): *Austrian and Swedish Social Democrats in Crisis. Party Strategy and Organization in Corporatist Regimes*. Comparative Political Studies, roč. 27, č. 1, s. 3–40 (elektronická verze <http://www.search.epnet.com>).

- LANE, Jan-Erik; ERSSON, Svante (1997): *Parties and Voters: What Creates the Ties?* Scandinavian Political Studies, roč. 20, č. 2, s. 179–196.
- LUTHER, Kurt Richard (1992): *Consociationalism, Parties and the Party System*. In: Luther, Kurt Richard; Müller, Wolfgang C. (eds.): *Politics in Austria: still a case of consociationalism?* London – Portland: Frank Cass & Co, s. 45–98.
- MÜLLER, Wolfgang C. (1998): *Das Parteiensystem in der Zweiten Republik: Entwicklungsphasen und Dynamik seit 1986*. In: Kriechbaumer, Robert (Hrsg.): Die Spiegel der Erinnerung. Die Sicht von Innen (Österreichische Nationalgeschichte nach 1945, Band I). Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, s. 199–230.
- MÜLLER, Wolfgang C. (2000): *Elections and the Dynamics of the Austrian Party System since 1986*. Wien: Zentrum für angewandte Politikforschung (elektronická verze: <http://www.zap.or.at/e2020.html>).
- MÜLLER, Wolfgang C. (1998): *Party Competition and Plebiscitary Politics in Austria*. Electoral Studies, roč. 17, č. 1, s. 21–43.
- MURPHY, Detlef (1992): *Parteien (I). Christdemokratische, konservative und liberale Parteien*. In: Schmidt, Manfred G. (Hrsg.) (1992): Die Westlichen Länder (= Nohlen, Dieter – Hrsg.: Lexikon der Politik, Band 3). München: C.H. Beck, s. 295–304.
- NAUTZ, Jürgen (1998): *Typisch Österreich? Stichworte zur Entwicklung der Republik*. In: Brix, Emil (Hrsg.) (1998): Civil Society in Österreich. Wien: Passagen Verlag, s. 149–173.
- NOVAK, Michael (1992): *Duch demokratického kapitalismu*. Praha: Občanský institut.
- NOWOTNY, Ewald (1993): *The Austrian Social Partnership and Democracy*. Center for Austria Studies Working Paper 93–1 (<http://www.cas.umn.edu/wp931.htm>).
- OBINGER, Herbert (2001): *Vetospiele und Staatstätigkeit in Österreich. Sozial- und wirtschaftspolitische Reformchancen für die neue ÖVP/FPÖ Regierung*. Zeitschrift für Parlamentsfragen, roč. 32, č. 2, s. 360–396.
- PELINKA, Anton (1988): *Abstieg des Parteienstaates – Aufstieg des Parlamentarismus. Zum Wandel des österreichischen Parteiensystems*. In: Pelinka, Plasser (1988), s. 35–52.
- PELINKA, Anton (1999a): *Das politische System Österreichs*. In: Ismayr, Wolfgang (Hrsg.): Die politischen Systeme Westeuropas. Opladen: Leske+Budrich, s. 489–517.
- PELINKA, Anton (1995): *Eine „Verwestlichung“ Österreichs? Zum Wandel des Politischen Systems durch den EU-Beitritt*. Zeitschrift für Parlamentsfragen (Sonderband), s. 278–288.
- PELINKA, Anton (1999b): *Wachsende Autonomie und Differenzierung: Parteien und Fraktionen im parlamentarischen System Österreichs*. In: Helms, Ludger (Hrsg.): Parteien und Fraktionen. Ein internationaler Vergleich. Opladen: Leske+Budrich, s. 219–239.
- PELINKA, Anton (1990): *Zur österreichischen Identität. Zwischen deutscher Vereinigung und Mitteleuropa*. Wien: Ueberreuter.
- PELINKA, Anton; PLASSER, Fritz (eds.) (1988): *Das österreichische Parteiensystem* (Studien zu Politik und Verwaltung, Bd. 22). Wien – Köln – Graz: Böhlau Verlag.
- PETER, Friedrich (1998): *Wurzeln und Entwicklungslinien der Freiheitlichen Partei Österreichs*. In: Kriechbaumer, Robert (Hrsg.): Österreichische Nationalgeschichte nach 1945. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, s. 137–159.
- PLASSER, Fritz (1988): *Das österreichische Parteiensystem zwischen Erosion und Innovation. Eine empirische Langzeitanalyse*. In: Pelinka, Plasser (1988), s. 53–78.
- PLASSER, Fritz; ULRAM, Peter A. (2000): *The Changing Austrian Voter*. Wien: Zentrum für angewandte Politikforschung (<http://www.zap.or.at/e202006.html>).
- PLASSER, Fritz; ULRAM, Peter A.; GRAUSGRUBER, Alfred (1992): *The Decline of 'Lager Mentality' and the New Model of Electoral Competition in Austria*. In: Luther, Kurt Richard; Müller, Wolfgang C. (eds.): *Politics in Austria: still a case of consociationalism?* London – Portland: Frank Cass & Co, s. 16–44.
- PLESCHBERGER, Werner; LEITNER, Lukas (1997): *Kommunikation als neue Herausforderung für die grossen Parteien*. In: Khol, Andreas; Ofner, Günther; Stirnemann Alfred (Hrsg.): Österreichisches Jahrbuch für Politik '96. Wien – München: Verlag für Geschichte und Politik & Oldenbourg Verlag, s. 501–522.

- REITER, Erich (1993): *Die Europapolitik der Freiheitlichen*. In: Khol, Andreas; Ofner, Günther; Stirnemann Alfred (Hrsg.): *Österreichisches Jahrbuch für Politik '92*. Wien – München: Verlag für Geschichte und Politik & Oldenbourg Verlag, s. 87–100.
- SARTORI, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SARTORI, Giovanni (2001): *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: SLON.
- SELLE, Per; SVASAND, Lars (1991): *Membership in Party Organizations and the Problem of Decline of Parties*. *Comparative Political Studies*, roč. 23, č. 4, s. 459–478 (elektronická verze <http://www.search.epnet.com>).
- SCHUSTER, Robert (1996): *Svobodná strana Rakouska. Jörg Haider a vývoj FPÖ od roku 1986*. *Politologický časopis*, roč. III, č. 4, s. 315–327.
- STIRNEMANN, Alfred (1993): *Zwischen Zielgruppen- und Kommunikationsproblemen: Die Parteiform der ÖVP 1991*. In: Khol, Andreas; Ofner, Günther; Stirnemann Alfred (Hrsg.): *Österreichisches Jahrbuch für Politik '92*. Wien – München: Verlag für Geschichte und Politik & Oldenbourg Verlag, s. 669–693.
- UHL, Heidemarie (2001): *Das „erste Opfer“. Der österreichische Opfermythos und seine Transformationen in der Zweiten Republik*. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, roč. 30, č. 1, s. 19–34 (elektronická verze <http://www.oepz.at>).
- ULRAM, Peter A. (1990): *Hegemonie und Erosion. Politische kultur und politischer Wandel in Österreich* (Studien zu Politik und Verwaltung, Bd. 35). Wien – Köln – Graz: Böhlau Verlag.

Summary:

Parties of Civic Right in Austrian Party System after 1986

The article deals with the position of the Austrian parties of civic right. Both People's Party (ÖVP) and Freedom Party (FPÖ) are categorized to this family of parties. Many politicians and scholars presume that Freedom Party is a populist formation of extreme right, but the whole tradition of Austrian „third camp“ is characterized by both liberal and nationalist programmatic and rhetoric points and these points are undivisible. The Freedom Party of Austria belong to the civic right parties from this point of view. According Sartori's later typology of antisystem parties could be FPÖ marked as an extreme party, but in this special case it doesn't mean that this party is undemocratic or even antidemocratic.

The article continues with the analysis of characteristic features of Austrian party system and patterns of party competition after the 1945 and concludes that the logic was changed from the bipartism to the moderate pluralism after the elections in 1986. The core of the article deals with the question of adaptation of People's and Freedom Parties to the new conditions. Author illustrates the advantages of Freedom Party in the Haider's era as an opposition formation. Its political campaign was directed against the residua of so called *Proporz* democracy, against corporative intermediation of interests and also against the organization and political style of „Old Parties“ (People's Party and Social Democrats). The Freedom Party was the „motor“ of transformation of Austrian party system, but the People's Party was the most disadvantaged formation by this transformation. The People's Party has to face the deep decline of traditional camp milieu, it has very strong problems with the rigid party organization and lack of coherent and clear programmatic vision.

The new coalition after the elections in 1999 made of the People's and Freedom Parties is a brand new pattern of government in Austria. This government opens the possibility to fundamental reforms of Austrian political and economic system. But the mutual relations of both coalition partners couldn't be characterized as friendly. The Temelin crisis and the deep feud between FPÖ and ÖVP was only the most visible example. Nevertheless, Schüssel's coalition brings another important change into the contemporary Austrian party system. This change confirms again that the party system and party competition patterns of late *Proporz* are now nothing more but *Zeitgeschichte*.